YANGI DAVR BOSHIDAGI PEDAGOGIK IZLANISHLARNING PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING ILMIY AHAMIYATI

Yermekbeyeva Karligash
Qarligashermekbaeva003@gmail.com +998507795330,
Nafasova Sabrina
sabrinanafasova@icloud.com +998950861406,
Ernazarova Lola
tecnoparkgooh@gmail.com +998972211002,
To‘xtayev Dosjan
toxtayevdosjan7@gmail.com +998935360219
Chirchiq davlat pedagogika universiteti 2-bosqich talablari
Ilmiy maslahatchi: **Abdalova Sayyora Rustamovna**
ChDPU “Umumiy pedagogika”
kafedrasi dotsenti
asr@mail.ru +99890 005-44-88

Annotatsiya: XVII-XVIII asrlarda Yevropa mamlakatlarida ma’rifatparvarlik g‘oyalarining shakllanishi va rivojlanishi, shuningdek, Yangi davr boshidagi pedagogik izlanishlar tahlil qilinadi. Tadqiqotda Ya.A. Komenskiy, J.J. Russo va J. Lokk kabi mutafakkirlarning ta’lim-tarbiya sohasidagi inqilobiy qarashlari, ta’limni demokratlashtirish hamda bolaning individual xususiyatlariga e’tibor qaratish masalalari yoritilgan. Maqola o‘sha davrdagi pedagogik tizimlarning zamonaviy ta’lim poydevori sifatidagi ahamiyatini ochib beradi.

Kalit so‘zlar: Ma’rifatparvarlik davri, Yangi davr, pedagogika, ta’lim tizimi, tarbiya, intellektual rivojlanish, tabiat bilan uyg‘unlik, Ya.A. Komenskiy, J.J. Russo.

Аннотация.В статье анализируются формирование и развитие идей Просвещения в европейских странах в XVII-XVIII веках, а также педагогические поиски начала Нового времени. В исследовании рассматриваются революционные взгляды таких мыслителей, как Я.А. Коменский, Ж.-Ж. Руссо и Дж. Локк, их вклад в демократизацию образования и акцент на индивидуальных особенностях ребенка. Статья раскрывает значимость педагогических систем того периода как фундамента современного образования.

Ключевые слова: Эпоха Просвещения, Новое время, педагогика, система образования, воспитание, интеллектуальное развитие, природосообразность, Я.А. Коменский, Ж.-Ж. Руссо.

Abstract. The article analyzes the formation and development of Enlightenment ideas in European countries during the 17th-18th centuries, as well as pedagogical research at the beginning of the New Era. The study highlights the revolutionary views of thinkers such as J.A. Comenius, J.J. Rousseau, and J. Locke, focusing on the democratization of education and the emphasis on the individual characteristics of the child. The article reveals the significance of the pedagogical systems of that period as the foundation of modern education.

Keywords: Age of Enlightenment, New Era, pedagogy, education system, upbringing, intellectual development, conformity to nature, J.A. Comenius, J.J. Rousseau.

KIRISH

XVII-XVIII asrlar Yevropada feodalizm inqirozi va kapitalistik munosabatlarning shakllanishi bilan tavsiflanadi. Bu davrda fan va texnika taraqqiyoti "Ma'rifat" (Enlightenment) g'oyalarini ilgari surdi. Ma'rifatparvarlar inson aql-zakovatini oliy qadriyat deb bildilar va jamiyatni faqat bilim orqali o'zgartirish mumkinligiga ishondilar [1].

Pedagogika fanining otasi hisoblangan **Jan Amos Komenskiy** (1592-1670) ta'limni tizimlashtirishga harakat qildi. Uning "Buyuk didaktika" asari pedagogika tarixida burilish yasadi. "Buyuk didaktika" asari pedagogika tarixidagi eng muhim asarlardan biri bo'lib, u ta'limni tizimli fan darajasiga ko'targan birinchi fundamental qo'llanmadir. 1632-yilda chex tilida yozilgan, 1657-yilda lotin tilida nashr etilgan bu asar zamonaviy maktab tizimining "Konstitutsiyasi" hisoblanadi [2].

Quyida ushbu asarning asosiy g'oyalari va pedagogika faniga qo'shgan hissasi keltirilgan:

"Pansofizm" g'oyasi. Komenskiy asarning boshidayoq "Hamma narsani hammaga o'rgatish" (*Omnes, omnia, omnino*) g'oyasini ilgari suradi. Uning fikricha: Ta'lim faqat boylar yoki aslzodalar uchun emas, balki barcha bolalar (o'g'il va qiz bolalar) uchun bo'lishi kerak. Bilim olish insonning tabiiy huquqi va baxtga erishish yo'lidir.

Sinf-dars tizimi (Hozirgi maktab asosi). Komenskiyga qadar ta'lim tartibsiz va individual edi. U "Buyuk didaktika"da bugungi kunda biz o'rganib qolgan tizimni taklif qildi: O'quv yili: Mashg'ulotlar yilning ma'lum bir vaqtida boshlanishi va tugashi. Sinf tizimi: Bolalarni yoshi va bilim darajasiga qarab guruhlarga bo'lish. Dars soatlari: Har bir darsning aniq davomiyligi va tanaffuslar bo'lishi.Imtihonlar: Har chorak yoki yil yakunida o'quvchilar bilimini tekshirish.

Ta'limning "Oltin qoidasi" – Ko'rgazmalilik/ Komenskiy didaktikaning eng asosiy tamoyili sifatida ko'rgazmalilikni ko'rsatadi. "Inson ongida mavjud bo'lgan hech bir narsa yo'qki, u dastlab sezgi a'zolari (ko'rish, eshitish, ushlab ko'rish) orqali o'tmagan bo'lsin." U darsliklarda rasmlar bo'lishi, o'quvchi narsani nafaqat eshitishi, balki ko'rishi kerakligini ta'kidlagan.

METODOLOGIYA

Ta'lim bosqichlari/ Asarda inson hayotining dastlabki 24 yili to'rtta 6 yillik bosqichga bo'lingan:

- Ona maktabi (0-6 yosh): Oiladagi tarbiya, sezgi a'zolarini rivojlantirish.
- Ona tili maktabi (6-12 yosh): Har bir qishloq va shaharda bo'lishi shart. Barcha bolalar o'z ona tilida o'qish, yozish va hisobni o'rganishi kerak.
- Lotin maktabi yoki Gimnaziya (12-18 yosh): Yirik shaharlarda tashkil etiladi, unda fanlar, tillar va san'at o'rgatiladi.
- Akademiya (18-24 yosh): Oliy ta'lim va sayohatlar orqali mutaxassis bo'lish.

Ta'lim tamoyillari/ Komenskiy ta'lim jarayonini tabiat qonunlariga moslashtirishni (tabiat bilan uyg'unlik) taklif qildi: Osondan qiyinga: Avval oddiy tushunchalar, keyin murakkablari. Umumiydan xususiyga: Avval butun narsa haqida tasavvur, keyin uning bo'laklari. Zo'ravonliksiz ta'lim: Bolani urib-so'kib emas, qiziqtirib o'qitish kerak.

"Buyuk didaktika" asari pedagogikani diniy va sxolastik (quruq yodlash) qoliplardan chiqarib, uni mantiqiy, izchil va insonparvar tizimga aylantirdi. Bugungi kunda jahonning deyarli barcha maktablarida qo'llaniladigan dars jadvali, sinf jurnali va choraklik baholash tizimi aynan shu asar asosida shakllangan.

XVII-XVIII asr pedagogikasida, xususan Jan Amos Komenskiyning "Buyuk didaktika" asarida axloqiy tarbiya ta'limning ajralmas qismi, hatto uning oliy maqsadi hisoblangan.

Komenskiy bilimli, ammo axloqsiz insonni "oltin halqa taqilgan to‘ng‘iz"ga o'xshatgan. Ushbu davr pedagogikasidagi axloqiy tarbiyaning asosiy ustunlari quyidagilardan iborat:

Axloqiy tarbiyaning to‘rt asosiy fazilati/ Komenskiy antik davr falsafasiga tayangan holda, bolada quyidagi to‘rt sifatni shakllantirishni shart deb bilgan: Donolik (Prudentia): Voqea-hodisalarni to‘g‘ri baholash va oqilona qaror qabul qilish. Moyillik/Me’yor (Temperantia): Yeyish-ichishda, uyquda va o‘yin-kulgida me’yorni bilish. Matonat (Fortitudo): Qiyinchiliklar oldida taslim bo‘lmaslik, g‘azabni jilovlay olish. Adolat (Justitia): Boshqalarning huquqini hurmat qilish, o‘zgalarga zarar yetkazmaslik. Axloqiy tarbiya metodlari/ Ma’rifatparvarlar bolaga quruq nasihat qilishdan ko‘ra, samaraliroq usullarni taklif etishgan: Shaxsiy namuna: O‘qituvchi va ota-onaning xulqi eng katta darslikdir. Bola eshitganidan ko‘ra, ko‘rganiga ko‘proq ergashadi. Suhbat va o‘gitlar: Bolaga nima uchun bunday qilish kerakligini mantiqan tushuntirish. Mashqlantirish: Yaxshi odatlarni (masalan, tozalik, vaqtida uxlash, kattalarga salom berish) takrorlash orqali xarakterga aylantirish. Intizom: Komenskiy intizomni "maktabning joni" deb atagan, lekin u jismoniy jazoga (kaltaklashga) mutlaqo qarshi bo‘lgan. Jazo faqat dinga yoki axloqqa qarshi og‘ir jinoyat sodir etilgandagina qo‘llanilishi, o‘qishdagi sustkashlik uchun esa jazolamaslik kerakligini aytgan.

XVII asrning yana bir buyuk pedagogi Jon Lokk axloqiy tarbiyani birinchi o‘ringa qo‘ygan. Uning fikricha, bolaning axloqi jamiyatda o‘z o‘rnini topishi uchun bilimdan ko‘ra muhimroq: Nafsni tiyish: Bolani o‘z xohish-istaklarini aqlga bo‘ysundirishga o‘rgatish. Hurmat: Bolaga yoshligidan shaxs sifatida qarash, uning "nomusi" va "obro‘si"ni asrash orqali unda o‘z-o‘zini hurmat qilish hissini uyg‘otish. Russo axloqiy tarbiyada "tabiiy oqibatlar" metodini taklif qilgan. Ya’ni, bolani narsani sindirgani uchun urish kerak emas, balki u sindirgan derazadan sovuq kirishi orqali u o‘z xatosining oqibatini o‘zi his qilsin. Bu bolada mas’uliyat tuyg‘usini shakllantiradi. Axloqiy tarbiya mezonlari (1-jadval):

Yo'nalish	**Maqsadi**
Insonparvarlik	O'zgalarga nisbatan mehr va hurmatni shakllantirish.
Mehnatsevarlik	Dangasalikni eng yomon illat deb bilish.
Haqgo'ylik	Har qanday vaziyatda rostgo'y bo'lishni o'rgatish.
O'zini idora qilish	Tuyg'ular va ehtiroslarni aql nazoratiga topshirish.

XVII-XVIII asrlarda shakllangan bu g‘oyalar bugungi kunda ham "Kompetensiyaviy yondashuv" va "Tarbiya" fanlarining asosi bo‘lib xizmat qilmoqda.

Jon Lokk (1632-1704) o‘zining "Tarbiya haqida ba’zi fikrlar" asarida bolani "tabula rasa" (toza taxta) deb atadi. Uning qarashlari asosan "jintelmen" (ishbilarmon kishi) tarbiyasiga qaratilgan edi. Jismoniy tarbiya: Sog‘lom tanada sog‘lom aql bo‘lishi shart. Amaliy bilimlar: lotin tili o‘rniga savdo, huquq va geografiyani o‘rganish. Axloqiy tarbiya: bolada o‘z-o‘zini nazorat qilish va intizomni shakllantirish [3].

Bu asar pedagogika tarixida psixologik va utilitar (amaliy) yo‘nalishning shakllanishiga asos bo‘ldi. Agar Komenskiy ommaviy maktab tizimini yaratgan bo‘lsa, Lokk shaxsiy tarbiya va individual rivojlanish konsepsiyasini ishlab chiqdi. Ushbu asarning maqolangiz uchun muhim bo‘lgan asosiy jihatlari quyidagilardan iborat: "Tabula rasa" (Toza taxta) nazariyasi. Lokk inson ongida tug‘ma g‘oyalar mavjudligini inkor etadi. Uning fikricha, bola dunyoga kelganda uning

ongi toza taxtaga o‘xshaydi. Unga nima yozilishi (qanday inson bo‘lib yetishishi) faqat va faqat tarbiya va tajribaga bog‘liq. "Biz uchrashadigan odamlarning o‘ndan to‘qqiz qismi o‘z tarbiyasi tufayli yaxshi yoki yomon, foydali yoki foydasizdir".

Jismoniy tarbiya: "Sog‘lom tanda – sog‘lom aql". Lokk asarni jismoniy tarbiya bilan boshlaydi. Bu o‘sha davr uchun inqilobiy yondashuv edi. U bolani "shafqatsizlarcha" chiniqtirish tarafdori bo‘lgan: Yengil va keng kiyim kiyish. Ochiq havoda ko‘p bo‘lish. Sovuq suvda yuvinish. Oddiy taomlar iste’mol qilish va qat’iy kun tartibiga rioya etish. Bu choralar bolaning irodasini mustahkamlash va kelajakdagi qiyinchiliklarga tayyorlash uchun zarur deb hisoblangan.

"Jintelmen" tarbiyasi. Lokk o‘z asarida oddiy dehqonni emas, balki jamiyatning yetakchi qatlami bo‘lgan jintelmenni (ishbilarmon, oqko‘ngil va bilimli aslzoda) tarbiyalashni maqsad qilgan. Jintelmen uchun to‘rtta asosiy sifat zarur:

1. Ezgulik (Virtue): Xudo va insonlar oldidagi burchini anglash.
2. Donolik (Wisdom): O‘z ishlarini ehtiyotkorlik va uzoqni ko‘ra bilib yuritish.
3. Yaxshi xulq (Breeding): Jamiyatda o‘zini tuta bilish, odob-axloq qoidalariga rioya qilish.
4. Bilim (Learning): Kerakli va amaliy bilimga ega bo‘lish.
5. 4. Amaliy ta’lim (Utilitarizm)

Lokk "quruq" sxolastika va lotin tili grammatikasini haddan tashqari ko‘p yodlashga qarshi chiqqan. Uning fikricha, ta’lim hayot uchun foydali bo‘lishi kerak. U o‘quv rejasiga quyidagilarni kiritishni taklif etgan: Ona tili va zamonaviy xorijiy tillar (fransuz tili kabi). Geografiya, matematika, astronomiya va tarix. Huquq va etika (jamiyatda yashash uchun). Hunar o‘rganish: Lokk har bir jintelmen bitta jismoniy hunarni (duradgorlik, bog‘bonlik yoki zargarlik) bilishi shart deb hisoblagan. Bu nafaqat jismoniy mehnat, balki dam olishning bir turi hamdir.

Intizom va jazo haqida/ Lokk jismoniy jazoning (kaltaklashning) ashaddiy raqibi bo‘lgan. Uning fikricha, kaltaklash bolaning ruhini sindiradi va uni "qul"ga aylantiradi. Buning o‘rniga: Obro‘ va sharmandalik: Bola yaxshi ish qilsa, maqtov bilan uning obro‘sini ko‘tarish, yomon ish qilsa, sovuq munosabat bilan uni uyaltirish kerak. Mantiqiy tushuntirish: Bola bilan yoshligidan kattalardek mantiqiy suhbatlashish lozim.

MUHOKAMA

Jon Lokkning g‘oyalari keyinchalik Jan-Jak Russo va boshqa fransuz ma’rifatparvarlariga katta ta’sir ko‘rsatdi. U ta’limning maqsadi faqat ma’lumot berish emas, balki jamiyat uchun foydali, irodali va mustaqil fikrlaydigan shaxsni shakllantirish ekanligini isbotlab berdi.XVIII asrning eng yirik pedagogik namoyandasi **Jan-Jak Russo** (1712-1778) bo‘ldi. Uning "Emil yoki tarbiya haqida" asari tabiiy tarbiya nazariyasini ilgari surdi. Bu asar pedagogika tarixidagi eng inqilobiy kitoblardan biri hisoblanadi. Agar Komenskiy maktab tizimini yaratgan, Lokk "jintelmen" tarbiyasini ishlab chiqqan bo‘lsa, Russo "erkin tarbiya" va "tabiiy tarbiya" g‘oyasini o‘rtaga tashladi. Ushbu asar pedagogika fanini bolaga – uning dunyosiga, psixologiyasiga va ehtiyojlariga yuzlantirdi [4].

Tabiiy tarbiya tamoyili. Russoning asosiy g‘oyasi shundan iboratki, tabiat insonni ezgu qilib yaratadi, jamiyat esa uni buzadi. Shuning uchun bolani jamiyatning zararli ta’siridan uzoqda, tabiat qo‘ynida tarbiyalash kerak. Bola – kichik katta emas: Russo bolaga o‘z yoshiga xos bo‘lgan xususiyatlar bilan qarashni talab qildi. Bolalik hayotga tayyorgarlik bosqichi emas, balki hayotning o‘zidir. Vaqtni yo‘qotish san’ati: Russo bolani 12 yoshgacha kitob bilan qiynamaslikni,

aksincha, uning jismoniy sog‘lig‘i va sezgi a’zolarini rivojlantirishga e’tibor berishni maslahat beradi.

Tarbiyaning to‘rt bosqichi. Asar to‘qima qahramon Emilning tug‘ilganidan to oila qurguniga qadar bo‘lgan hayoti misolida to‘rt bosqichga bo‘linadi (2-jadval):

Bosqich	**Yosh davri**	**Asosiy e'tibor**
I bosqich	0 - 2 yosh	Jismoniy rivojlanish, bolani erkin harakatlantirish (yo'rgaklamaslik).
II bosqich	2 - 12 yosh	"Aqlning mudrashi": Sezgi a'zolarini chiniqtirish, o'yin va tabiat bilan muloqot.
III bosqich	12 - 15 yosh	Intellektual tarbiya: Dunyoviy fanlar va hunar (duradgorlik) o'rganish.
IV bosqich	15 - 20 yosh	"Bo'ron va ehtiroslar davri": Axloqiy va diniy tarbiya, jamiyatga kirish.

"Salbiy tarbiya" Metodi. Russo taklif etgan "salbiy tarbiya" (negative education) bolaga hech narsani majburlab o‘rgatmaslikni anglatadi. O‘qituvchi bolaga va’z o‘qimasligi kerak. Bola xatolarining oqibatini o‘z tanasida his qilishi orqali o‘rganishi lozim (Tabiiy oqibatlar metodi). Masalan, agar bola yolg‘on gapirsa, uni jazolash emas, balki unga ishonmay qo‘yish orqali yolg‘onning yomonligini tushuntirish kerak.

Mehnat tarbiyasi. Russo har bir inson, boy bo‘ladimi yoki kambag‘al, mehnat qilishi shart deb hisoblagan. Emil duradgorlik hunarini o‘rganishi kerak edi. Bu nafaqat tirikchilik vositasi, balki insonning jamiyat oldidagi burchi va mustaqilligining kafolatidir. Ayollar tarbiyasi ("Sofi"). Asarning beshinchi qismida Emilning bo‘lajak rafiqasi Sofi tarbiyasi haqida so‘z boradi. Bu qismda Russo o‘z davrining an’anaviy qarashlarida qolib ketgan: u ayol kishining vazifasi erkakka yoqish va unga xizmat qilish, farzand tarbiyalashdan iborat deb hisoblagan. (Bu qism zamonaviy pedagogikada tanqid qilinadi). Russoning pedagogikaga ta’siri. Russoning g‘oyalari Yevropada "Pedagogik inqilob" yasadi. Uning izidan Iogann Genrix Pestalotsi va Fridrix Frebel kabi buyuk pedagoglar yetishib chiqdi. Bugungi kunda maktabgacha ta’limdagi "erkin o‘yin" metodikalari va "shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim" konsepsiyalari bevosita Russoning "Emil" asariga borib taqaladi.

XULOSA

Maqola uchun xulosa va taqqoslash. XVII-XVIII asr pedagogikasi rivojini quyidagicha umumlashtirish mumkin: Komenskiy: Maktab tizimi va didaktikani (qanday o‘qitishni) yaratdi. Lokk: Irodali va amaliyotchi shaxsni (jintelmenni) tarbiyalashni ko‘rsatdi. Russo: Bolaning erkinligi va tabiat bilan uyg‘unligini birinchi o‘ringa qo‘ydi.

Yevropa mamlakatlarida ta’lim islohotlari (naqqoslash 3-jadval):

Mamlakat	**Asosiy yo'nalish**	**Muhim natija**
Germaniya	Real bilimlar (Realschule)	Fan va texnikaga ixtisoslashgan maktablar ochilishi.
Fransiya	Dunyoviy ta'lim	Cherkov nazoratidan mustaqil maktablar g'oyasi.
Angliya	Praktitsizm	Individual ta'lim va "Jintelmen" tarbiyasi.

Demak, XVII-XVIII asrlar pedagogik izlanishlari zamonaviy ta’lim tizimining poydevorini yaratdi. Bu davrda ta’lim diniy qoliplardan chiqib, dunyoviy va ilmiy xarakterga ega bo‘la boshladi. Komenskiyning tizimliligi, Lokkning amaliyotchiligi va Russoning insonparvarligi bugungi kun o‘qituvchilari uchun ham metodik asos bo‘lib xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Djuraev R. X. Pedagogika tarixi. -Toshkent: "O‘qituvchi", 2018. C.316-320 b.
2. Коменский Я. А. Великая дидактика. Избранные педагогические сочинения. – М.: Педагогика, 1982. -653 с.
3. Локк Дж. Сочинения в трех томах. Том 3. Мысли о воспитании. -М.: Мысль, 1988. -668 с.
4. Руссо Ж-Ж. Эмиль, или О воспитании. -СПб.: Редкая книга, 2012. -480 с.